

РОЗДІЛ 12. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.53>

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ ЩОДО КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАКОРДОННИХ УКРАЇНЦІВ ТА БІЖЕНЦІВ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Бисага Ю.М.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України
<https://orcid.org/0000-0002-8797-5665>*

Нечипорук К.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри міжнародної політики,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0002-2395-3723>*

Бисага Ю.М., Нечипорук К.О. Еволюція політико-правової думки щодо конституційно-правового статусу закордонних українців та біженців: окремі аспекти.

Вказується, у контексті розвитку України як правової держави, сучасного розвитку прав людини в Україні, еволюції громадянського суспільства, розвитку правового статусу біженців та закордонних українців, міграційних процесів, важливе практичне та теоретичне значення має дослідження проблематики поняття конституційно-правового статусу закордонних українців.

Проблематика еволюції політико-правової думки щодо конституційно-правового статусу закордонних українців набуває важливого значення враховуючи сучасний розвиток конституційно-правовий статус закордонних українців, міграційні процеси, глобалізацію, потребу ефективного захисту прав та законних інтересів закордонних українців, а також збереження їх мовної та культурної ідентичності, співпраці України із закордонними українцями, їх громадами та неурядовими організаціями.

Еволюція політико-правової думки щодо конституційно-правового статусу закордонних українців відбувається протягом тривалого часу і вже пройшла різні етапи.

У рамках еволюції політико-правової думки щодо конституційно-правового статусу закордонних українців можна виокремити наступні етапи:

1. Етап з часів Київської Русі до 1917 року.
2. Етап часів української національно-визвольної боротьби 1917-1922 рр.
3. Етап часів Радянської України.
4. Етап формування засад конституційно-правового статусу закордонних українців у незалежній Україні з 24 серпня 1991 року – до 4 березня 2004 року.
5. Новітній етап розвитку конституційно-правового статусу закордонних українців, який розпочався з 4 березня 2004 року, після прийняття Закону України «Про закордонних українців».

Розглянуто перший з вищезгаданих етапів еволюції політико-правової думки щодо конституційно-правового статусу закордонних українців більш детально.

Ключові слова: конституційно-правовий статус, закордонний українець, біженці, шукачі притулку, міграційні процеси.

Bysaga Y.M., Nechiporuk K.O. The evolution of political and legal opinion regarding the constitutional and legal status of Ukrainians and refugees abroad: separate aspects.

It is indicated that in the context of the development of Ukraine as a legal state, the modern development of human rights in Ukraine, the evolution of civil society, the development of the legal status of refugees and Ukrainians abroad, migration processes, the study of the issue of the concept of the constitutional and legal status of Ukrainians abroad is of important practical and theoretical importance.

The issue of the evolution of political and legal opinion regarding the constitutional and legal status of Ukrainians abroad becomes important considering the modern development of the constitutional and legal status of Ukrainians abroad, migration processes, globalization, the need for effective protection of the rights and legitimate interests of Ukrainians abroad, as well as the preservation of their linguistic and cultural identity. cooperation of Ukraine with Ukrainians abroad, their communities and non-governmental organizations.

The evolution of political and legal opinion regarding the constitutional and legal status of Ukrainians abroad has been going on for a long time and has already gone through various stages.

As part of the evolution of political and legal opinion regarding the constitutional and legal status of Ukrainians abroad, the following stages can be distinguished:

1. The stage from the times of Kyivan Rus until 1917.
2. The period of the Ukrainian national liberation struggle of 1917-1922.
3. Stage of Soviet Ukraine.
4. The stage of formation of the foundations of the constitutional and legal status of Ukrainians abroad in independent Ukraine from August 24, 1991 to March 4, 2004.
5. The newest stage of the development of the constitutional and legal status of Ukrainians abroad, which began on March 4, 2004, after the adoption of the Law of Ukraine "On Ukrainians Abroad".

The first of the above-mentioned stages of the evolution of political and legal opinion regarding the constitutional and legal status of Ukrainians abroad is considered in more detail.

Key words: constitutional and legal status, Ukrainian abroad, refugees, asylum seekers, migration processes.

Постановка питання. У процесі розбудови України, як правової і демократичної держави, сучасного розвитку правового статусу людини в Україні, розвитку громадянського суспільства, вдосконалення правового статусу біженців, еволюції правового статусу закордонних українців, міграційних процесів, важливе практичне та теоретичне значення має дослідження проблематики конституційно-правового статусу закордонних українців.

З метою консолідації української нації і збереження національної ідентичності закордонних українців важливо здійснювати послідовну державну політику у сфері співпраці із закордонними українцями, їх громадами та неурядовими організаціями, що сприятиме більшому залученню української діаспори для формування позитивного іміджу України у світі, а також зміцнення зв'язків закордонних українців із своєю материнською державою, розвитку української культури та мови, розвиток культурних, соціальних, економічних та інших взаємозв'язків України із країнами проживання закордонних українців.

Протягом останніх років Україна активізувала співпрацю із закордонними українцями та їх організаціями, більш активно використовується потенціал діаспори для підтримки зовнішньої політики України, розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, проведення сучасних реформ, подальшого утвердження України, як демократичної і правової держави, підтримки Збройних сил України та добровольців на війні з загарбницькою росією, боротьби з інформаційною антиукраїнською пропагандою в окремих зарубіжних країнах та на міжнародному рівні.

Таким чином, у контексті розвитку України як правової держави, сучасного розвитку прав людини в Україні, еволюції громадянського суспільства, розвитку правового статусу біженців та закордонних українців, міграційних процесів, важливе практичне та теоретичне значення має дослідження проблематики поняття конституційно-правового статусу закордонних українців [1].

Дослідження проблематики поняття конституційно-правового статусу закордонних українців та біженців має важливе практичне значення для подальшого вдосконалення чинного законодавства України про закордонних українців та біженців й для розвитку науки конституційного права. Саме тому, метою даної статті є спроба охарактеризувати основні ознаки одного з етапів становлення конституційно-правового статусу закордонних українців (в контексті конституційно-правового статусу біженців).

Проблематика конституційно-правового статусу закордонних українців в Україні була досліджена у роботах окремих вчених, зокрема: М. Алмаші, О. Бикова, Д. Белова, В. Гвоздецького, О. Захарчука, А. Колодія, О. Копиленка, О. Котюка, Л. Лабенської, Я. Лазура, І. Лиски, Г. Москаля, О. Олійника, В. Погорілка, А. Попка, С. Рогульського, О. Совгирі, С. Стеценка, О. Фрицького, Ю. Шемшученка, Н. Шукліної.

Виклад матеріалу дослідження. Проблематика еволюції політико-правової думки щодо конституційно-правового статусу закордонних українців набуває важливого значення враховуючи сучасний розвиток конституційно-правовий статус закордонних українців, міграційні процеси, глобалізацію, потребу ефективного захисту прав та законних інтересів закордонних українців, а також збереження їх мовної та культурної ідентичності, співпраці України із закордонними українцями, їх громадами та неурядовими організаціями.

Еволюція політико-правової думки щодо конституційно-правового статусу закордонних українців відбувається протягом тривалого часу і вже пройшла різні етапи.

У рамках еволюції політико-правової думки щодо конституційно-правового статусу закордонних українців можна виокремити наступні етапи:

6. Етап з часів Київської Русі до 1917 року.
7. Етап часів української національно-визвольної боротьби 1917-1922 рр.
8. Етап часів Радянської України.
9. Етап формування засад конституційно-правового статусу закордонних українців у незалежній Україні з 24 серпня 1991 року – до 4 березня 2004 року.
10. Новітній етап розвитку конституційно-правового статусу закордонних українців, який розпочався з 4 березня 2004 року, після прийняття Закону України «Про закордонних українців».

Нижче розглянемо перший вищезгаданих етапів еволюції політико-правової думки щодо конституційно-правового статусу закордонних українців більш детально.

Етап з часів Київської Русі до 1917 року він пов'язаний із заснуванням Київської Русі як давньоруської держави, яка стала основою для формування української нації. Процес формування української нації та української національної ідентичності відбувався протягом цього етапу.

Одним із прикладів розширення Київської Русі стало заснування Тмутороканського князівства на сучасному Таманському півострові найменування «заморського володіння» Київської Русі з центром у місті Тмуторокань. Існувало у X-XI ст. і займало частину сучасного Таманського півострова на Кубані, який у минулому становив групу островів, утворених рукавами Кубанської дельти. Тмутороканське князівство вже існувало за князювання Володимира Святославича, який згідно з «Повістю временних літ» посадив 988 року в Тмуторокані свого сина Мстислава Володимировича. Останнім руським князем Тмуторокані був Олег Святославич. У зв'язку з міжусобною боротьбою князів за нього і посиленням тиску половців воно втратило зв'язок з іншими українськими землями. Після 1094 року Тмуторокань зникає зі сторінок руських літописів; ймовірно, вона перейшла під владу візантійського імператора Олексія I Комніна [2]. Відомості щодо правового становища руських надалі у Тмуторокані нині не збереглися.

Отже, Київська Русь стала початковим етапом для процесу формування української державності. Із її занепадом та занепадом Галицько-Волинського князівства українська державність припинилася і українці стали національною меншиною на своїх історичних землях у складі різних держав.

Найкраще становище українців було у складі Литовсько-Руської держави. Руська мова стала державною у Литовському князівстві. В основі Литовських статутів – кодексів середньовічного права Великого князівства Литовського – лежали звичаєві та писані норми давньоруського права, тобто «Руської правди» та звичаєвого права доби Київської Русі. У Литовській державі у період з XIV і до XVI ст. коли руські (білоруські та українські) землі увійшли до Литовської держави і склали близько дев'яноста відсотків території останньої, тут панувало звичаєве руське право, норми якого застосовувались не тільки в етнографічних білоруських та українських областях, а й у самій Литві [3, с. 143-144].

Негативом для української нації було те що протягом тривалого часу більшість держав, до складу яких в різні роки даного етапу входили українські землі, проводили політику дискримінації та асиміляції українців, зокрема, царська Росія, в якій було прийнято, навіть, такі дискримінаційні антиукраїнські акти як Валувеський циркуляр та Емський указ у 19 ст. Валувеський циркуляр від 30 (18 – за старим стилем) липня 1863 року – таємне розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії Петра Валувєва до територіальних цензурних комітетів, в якому наказувалося призупинити видання значної

частини книг, написаних «малоросійською», тобто українською мовою. Згідно з указом заборонялась публікація релігійних, навчальних і освітніх книг, однак дозволялась публікація художньої літератури. Мотивом до видання циркуляру стали підозри царської влади, що публікації книг українською мовою стимулюють зростання сепаратистських, пропольських та антицарських настроїв. Дію Валувського циркуляру було закріплено і розширено шляхом видання імператором Олександром II Емського указу 1876 року, згідно з яким видання творів українською мовою заборонялося практично повністю [4].

Видатний син українського народу Т.Шевченко з приводу царського гніту, України та українців, зокрема, писав: «Як понесе з України у синє море кров ворожу... отойді я і лани і гори – все покину, і долину до самого Бога. Молитися... а до того я не знаю Бога. Поховайте та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте. І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте пом'янути незлим тихим словом» («Заповіт»). «Схаменіться, недолуди, діти юродиві! Подивіться на рай тихий, на свою країну, полюбіте щирим серцем велику руїну, розкуйтеся, братайтеся, у чужому краю не шукайте, не питаєте того, що немає і на небі, а не тільки на чужому полі. В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля». («І мертвим, і живим, і ненародженим...») [5].

Стосовно проблеми русифікації України, М. Драгоманов писав: Коли ж признаємо, як дійсно й є, що «обрусеніє» єсть ознака й наслідок не національного духу, а певної державно-адміністративної системи, тоді ми ставимось зразу на реальний ґрунт в боротьбі з тим обрусенієм: станемо боротись з тою системою і притому боротись безпремінно, маючи спільників, між котрими будуть і самі великоруси, бо система шкодить і їм, душить і їх. Ми вже сказали, що система та – політично-адміністративна централізація, заострена чиновницько-царським самодержавієм. Система ця має ворогів в усій Росії, і ті вороги □ природні наші спільники, з котрих, проте, ми мусимо зробити вибір відповідно плебейському стану нашої національності, пам'ятаючи, що, напр., аристократичні противники російського уряду самі стануть на його бік проти нас або кликатимуть його проти нас, як тільки виступлять одні проти других їх і наші класові інтереси [6].

Чимало утисків і дискримінації зазнавали українці, які проживали на своїх землях, що свого часу входили до складу Оттоманської імперії, Австрійської імперії, Речі Посполитої. Все це, разом із бідністю, відсутністю можливості знайти оплачувану достойну роботу, неналежним доступом до земельних ресурсів українців на їх історичних землях, неналежною системою освіти та охорони здоров'я, стало причиною після скасування кріпосного права у 1848 році в Австрійській імперії, і в 1861 році в Російській імперії, для масової еміграції українців з їх історичних земель, особливо в Канаду та США, а також до Сибіру та Далекого Сходу. Зокрема, тільки із території сучасного Закарпаття, виїхали до США з 1848 року по 1918 рік майже половина всіх етнічних українців.

У 70–90-х рр. 19 – на поч. 20 ст. спостерігалася масова, здебільшого стихійна, еміграція українців в межах Російської імперії, зокрема до Середньої Азії та Сибіру, з Катеринославської, Київської, Полтавської, Чернігівської, Харківської, Херсонської та інших губерній. Найбільші переселенські хвилі українців до Азії та Сибіру були пов'язані з будівництвом Транссибірської магістралі (90-ті рр. 19 ст.) та столипінською аграрною реформою. Загальна кількість емігрантів-переселенців з українських земель наприкінці 19 – поч. 20 ст. сягнула кількох мільйонів осіб; вони компактно розселилися в Південно-західному Сибіру та Північному Казахстані (Сірий Клин), на Далекому Сході, зокрема в Приморському краї, Амурській області, Хабаровському краї (Зелений Клин) та інших регіонах [7].

Один з ідеологів українського націоналізму та боротьби за незалежну Україну М.Міхновський у відповідь на заборону офіційної влади зробити напис українською мовою на пам'ятнику Котляревському в Полтаві, написав «Одвертий лист до міністра Сипягіна» (1900 р.), який закінчувався словами: «Українська нація мусить скинути пановання чужинців, бо вони огиджують саму душу нації. Мусить добути собі свободу, хоч би захиталася ціла Росія! Мусить добути собі визволення з рабства національного та політичного, хоч би пролилися ріки крові! А та кров, що поллеться, впаде як народне прокляття на Вашу голову, пане міністер, і на голови всіх гнобителів нашої нації [8].

Депортації населення з українських земель відбувалися і в роки Першої світової війни. З метою «нейтралізації німецького національного елементу» військовим відомством Російської імперії впродовж 1915–1916 рр. до Поволжя, Приуралля, Кавказу та Сибіру було депортовано 150 тис. німецьких колоністів, що проживали у Волинській губернії (майже 500 волинських колоній припинили своє існування). В смугі дії Південно-Західного фронту підлягали виселенню чехи, поляки, євреї, які розглядалися Ставкою Верховного головнокомандувача як потенційні вороги Російської імперії. В ході бойових дій та в період окупації Східної Галичини рос. військами здійснювалися масові депортації українського населення (упродовж 1914–1915 рр. з території регіону вглиб Росії було виселено 13 тис.

осіб, серед них греко-католицькі священники – митрополит УГКЦ А.Шептицький, ректор Львівської духовної семінарії Й.Боцян та ін.). Масові депортації укр. нас. з тер. Галичини та Буковини в часи військ. конфлікту практикувалися й урядом Австро-Угорщини [9].

Висновки. Встановлення Конституцією України основ правового статусу закордонних українців поклало початок й процесу складання нового типу правової культури нашої держави та її громадян. Разом з тим, саме принципи правового статусу особи закордонних українців, формуючись за межами самого інституту конституційного статусу біженців, привносять в нього той зміст, який і викликає необхідність проведення справді історичних змін в нашому суспільстві. Тому, цілком закономірне зростання наукового інтересу конституціоналістів до питань джерел, природи і правової цінності основних принципів конституційного статусу закордонних українців.

Не заперечуючи ні гносеологічної ані практичної цінності підходу до розуміння та виявлення основних принципів конституційного статусу закордонних українців, все ж не можна не помітити його однобічність, що і є перспективою дослідження у працях вчених-конституціоналістів.

Протягом досліджуваного періоду обґрунтовувалася, зокрема, у працях Т. Шевченка, М. Драгоманова, потреба створення української незалежної держави та звільнення українських історичних земель від гніту Російської та Австро-Угорської імперій.

Крім того, можна зробити висновок про те, що сучасні тенденції розбудови України, як незалежної, демократичної і правової держави, потреба збереження єдності української спільноти в умовах глобалізації та сучасних міграційних процесів, зумовили формування та розвиток конституційно-правового статусу закордонних українців. Забезпечення належного конституційно-правового статусу закордонних українців має важливе значення для еволюції системи прав людини в Україні. Перспективним є подальший розвиток конституційно-правового статусу закордонних українців.

Список використаних джерел:

1. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Нечипорук К.О. Закордонні українці та біженці: співвідношення конституційно-правового статусу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2023. С. 380–387.
2. Тмутороканське князівство. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Тмутороканське_князівство (дата звернення: 02.05.2017).
3. Історія держави і права України: Навч. посіб. За ред. А.С. Чайковського. К.: Брінком Інтер, 2000. 384 с.
4. Валуєвський циркуляр. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Валуєвський_циркуляр (дата звернення: 02.05.2017).
5. Топ-10 мобілізуючих цитат Тараса Шевченка. URL: <http://www.dsnews.ua/society/top-10-mobilizuyuchih-tsitat-tarasa-shevchenka-09032015150000> (дата звернення: 02.05.2017).
6. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Частина V. URL: <http://litoryp.org.ua/drag/drag21.htm> (дата звернення: 02.05.2017).
7. Ясь О.В. Еміграція українського населення. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Міхновський_Микола_Іванович (дата звернення: 02.05.2017).
8. Міхновський Микола Іванович: URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Міхновський_Микола_Іванович (дата звернення: 02.05.2017).
9. Бажан О.Г. Депортації в ретроспективі української історії. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д, за ред. В.А. Смолія. К.: Наукова думка, 2004. 688 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_11&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COL-ORTERMS=0&S21STR=Deportacii_v_retrospektivi (дата звернення: 02.05.2017).
10. Белов Д.М., Громовчук М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні засади. *Науковий вісник УжНУ. Серія "Право"*. Випуск 42. 2017 р. С. 27–31.
11. Белов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правовий статус особи: базові підходи. *Конституційно-правові академічні студії*. 2020. № 1. С. 21–27.
12. Белов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правові засади статусу особи: окремі аспекти. *Аналітично-порівняльне право*. № 1. 2021. С. 21–26.